

תקציר

מטרתה של עבודת מחקר זו היא לשרטט את הגבולות, את הצירים המאפיינים ואת הדינמיקה בשיח הפסיכואנליטי הצרפתי בשנים 1960-1985 ואף, לזהות את הכוחות הפנימיים והחיצוניים שעיצבו אותו. במונחיו של מישל פוקו (Michel Foucault): ההיגדים שבתוכם שיח זה נוצר והתפתח. זאת ועוד, זיהוי ההיגדים, המאפיינים את התרבות הצרפתית, שאיפשרו יצירת שיח כה שונה מאשר בארצות אחרות.

עבודה זו מתייחסת לשיח הפסיכואנליטי ככלל, מבלי להבחין בין המחברים או מוסדות הפסיכואנליזה השונים – אף ההתייחסות לעבודתו של ז'אק לאקאן (Jacques Lacan) ניתנת אך ורק ביחס למשמעותה בכלל השיח. קשה להגזים בגודל ההשפעה של לאקאן: תורתו הפכה לעמוד התווך המארגן את היגדי השיח. תורתו חקוקה, אפוא, בכל טקסט במקורות הראשוניים ומסיבה זו, יש להבין את המתווים שיצק לתוכו וכיצד הם משפיעים על השיח. דבר זה משתקף בכל טקסט של אותם המקורות הנלמדים. אין כאן שאיפה לייצר תמונה מקיפה של ספרות זו שהיא רחבה מאד, אלא לתאר את מנגנוניו של השיח ואופן תפקודו באופן מדויק ככל האפשר.

הדיאלוג בין הפסיכואנליזה לבין הפילוסופיה מלמד רבות בבחינת השאלות לעיל: המפגש בין שתי התורות חושף את נקודות החולשה כמו גם את נקודות החוזק בנושאים המשותפים. ניתן לגלות את אופן הפעולה של השיח הפסיכואנליטי ע"י עיון בנקודות הבאות: צירי המחשבה המנחים, הגבולות שהפסיכואנליזה אינה מוכנה להסיג וסמכותה. לשם כך נבחנו שלוש נקודות מרכזיות:

1. הגדרת הפסיכואנליזה כמדע או כתורה פרשנית. הכרעת הנושא תלויה כמובן באפיסטמולוגיה אותה בוחרת הפסיכואנליזה.
2. הגדרת הסובייקט על ידי פריזמת הלא-מודע תוך בחינה האם הסובייקט של הלא-מודע מנוגד לסובייקט הקרטזיאני.
3. האנתרופולוגיה הפרוידיאנית: כיצד הלא-מודע משפיע על יצירה והתפתחות החברה? האם הכוחות הלא-מודעים משחררים אותו מכבלי החברה או להיפך? בשאלה הזאת נכללת השאלה האם המבנה הפסיכולוגי תלוי תרבות או שמא לא.

הפרק הראשון מתרכז בבחינת השאלה כיצד השיח הפסיכואנליטי התמזג בתרבות הצרפתית. האירוע החשוב הוא פרסום הספר אוצר המילים של הפסיכואנליזה שחובר על ידי ז'אן לפלאנש (Jean Laplanche) וז'אן-ברטראן פונטאליס (Jean-Bertrand Pontalis). המחברים אימצו מבט ביקורתי-היסטורי על מנת להפוך את כתביו של פרויד למילון מונומנטלי שעד מהרה הפך לסמכות ביחס לפרויד ומפתח לכתביו. בזכות הספר כתביו של פרויד הפכו לנגישים ומובנים, הודות לחלוקתו למונחים, טקסטים ותקופות היסטוריות. בכך לפלאנש ופונטאליס אפשרו יצירה של צרפתית פרוידיאנית ושל תורה פרוידיאנית צרפתית מאחר שהבדילו בין המושגים השונים וניתקו אותם זה מזה ומההקשר בו הופיעו. בכך, הם מחקו את יחסי החשיבות וההיגיון שפרויד יצר ביניהם. הדבר איפשר יצירה חדשה באמצעות היגיון פנימי שונה ויחודי בין רעיונותיו של

פרויד. לפלאגש ופונטאליס יצרו בכך הזדמנות לפרש את פרויד בדרך תרבותית חדשה לגמרי. הם לא רק אירגנו את תורתו של פרויד מחדש, אלא גם יצקו את עבודתו בתבניות קרטזיאניות המתאימות לתרבות הצרפתית כך, שיכלו להשתלב בתחומים אינטלקטואליים רבים אחרים בשפה הצרפתית. במילים אחרות, הם יצרו דרך פרשנות חדשה לפרויד – עקבית יותר, שנתנה משמעות והגיון חדשים לחיבוריו של פרויד, חרף חוסר הסדר הפנימי והסתירות הרבות. בעיניהם, למרות שחשיבתו היתה פורצת-דרך וחדשה ביחס להשקפה על אודות בני האדם, הוא היה שבוי בתפיסות התרבותיות והקונספטואליות של זמנו. הוא לא זכה להבין את גודל המהפכה שהביא ואת תולדותיה. לאקאן כינה זאת "החזרה לפרויד".

המעשה התרבותי השני הוא הנסיון להעניק לפסיכואנליזה מעמד מדעי. הערך המדעי של הפסיכואנליזה – הוא הדיון השכיח ביותר אודותיה. הניסיונות הרבים לתת לה אפיסטמולוגיה המותאמת לדרכה בחקר האדם לא הצליחו בסופו של דבר לקרקע (במונחיו של ויטגנשטיין) את מושגיו של פרויד. זאת ועוד, כל הוגי הדעות מתייחסים לפרויד כסמכות הבלעדית והיחידה לביסוס הפסיכואנליזה ובכך מתעלמים, לרוב, מעשרות שנים של ניסיון קליני או מאסכולות אחרות. למותר לציין, שנקודה זאת מהווה מכשור חשוב להוכחת המדעיות של הפסיכואנליזה. זו הסיבה שניתן למצוא בכמה וכמה מקומות התייחסות לפסיכואנליזה כמדע שאינו מתייחס אלא לעצמו (self-referent).

אחת התולדות של הקושי במתן מעמד מדעי לפסיכואנליזה היא הבידול בין הספרות התיאורטית לבין הטקסים הדנים בניסיון הקליני. התוקף של השפה המטא-פסיכואנליזה (קרי: השפה המקצועית של הפסיכואנליזה) מוטל, אפוא, בספק. דניאל וידלושר (Daniel Widlöcher) מתאר אותה כשפה מתה המשמשת דבק קבוצתי. הוא אף רואה בה הסיבה לפער בין מספר המאמרים המתפרסמים לבין הקונפורמיזם שלהם והיעדר החידושים.

שתי הנחות יסוד התקיימו זו לצד זו בספרות המקצועית: המדעיות של הפסיכואנליזה ופרשנות הסובייקט (הנחה זו נדונה בחלק השני של העבודה). הסתירה הברורה והטבועה בשיח, אינה נדונה באמת. היא נדחקה הצידה למרות קיומה. כך נוצר, מה שכונה בעבודה "נקודה עיוורת". הנקודה העיוורת הייתה מוכרת לכולם אך מאחר שאימה על שלמות השיח ועל סמכותו, היא נדחתה על הסף בטיעונים שונים (לעתים ללא הסבר) ולעתים בטיעון סמכותי הדוחה כל לגיטימיות לאמירה כזו מגורם חיצוני לעולם הפסיכואנליזה. מניעת דיון ודחיית השיח בעניין, יצרו קפאון בשיח שנחשב, אפוא, לאקסיומטי מאד.

הפרק השני מוקדש להנחת היסוד השנייה הרואה בפסיכואנליזה פרשנות הסובייקט. תכליתיות הפסיכואנליזה כתרפיה, מוגדרת רק לעתים רחוקות בספרות התיאורטית וגם אז רק ברמז ותו לא. נראה שהפסיכואנליזה שואפת להבנת האדם יותר מאשר לרפאו. פיענוח העצמי נראה כגורם המביא למזור. הספרות מצביעה על כך (גם אם סביר להניח שהדבר בוטא בעל פה ולא בכתב) ש"דע את עצמך" הוא המטרה האמתית בספרות התיאורטית, כמו גם בזו הקלינית. מובן שקשה היה לפסיכואנליזה להביע עמדה פומבית כזו בעת שנחלמה על מקומה בבתי החולים הפסיכיאטריים.

דנאיל לאגאש (Daniel Lagache) הגדיר את המהפכה הפרוידיאנית כ"הכנסתו של עולם הפנטזיות הלא-מודעות לתיאוריית התפקוד המנטלי של האדם הנתון במאבק עם העולם ועם עצמו". הפסיכואנליזה מאפשרת לחשוף את עומקי הנפש האנושית בחלקיה הלא-מודעים והפנטזיות.

לאקאן עיצב את השיח על אודות תפקוד הנפש כך שחלק גדול מהספרות התיאורטית חוקר את החלקים הפרה-אדיפליים, פרה-וורבליים הקשרים לדחפים ולביטויים גופניים בשלב הקדם-שפה. העוסקים בתיאוריה מציעים קונסטרוקציה ביחס לקשר בין השפה, הדחפים והלא-מודע. השאלה הנשאלת מתייחסת להיווצרות הסובייקט. כיצד הוא מתפתח? מהם הגורמים המשפיעים על התפתחותו? במסגרת זאת, מוגדרים מושגים כדחפים, דרישה ואיווי. חלק ניכר בשיח הוא ניסיון להבין ולעגן את הצהרותיו של לאקאן ולבסס את המעמד האונטולוגי של האדם וזאת תוך דחיית הדיון עם הפילוסופיה על אודות האדם הלא-מודע. תיאור זה מאיר את מנגנון השיח הפסיכואנליטי, כיצד הוא מתעצב ומתפקד וכיצד הוא יוצר את גבולותיו ביחס לבני שיח אחרים.

הפסיכואנליזה פתחה, אפוא, שער רחב לנפש האדם במעמד האונטולוגי שלו. האם נמצא המשקל הנגדי לאדם הקרטזיאני? הפסיכואנליזה ציידה את הסטרוקטורליזם במודל נפשי אשר חסר לו: הסובייקט, הנעלם לעצמו, פועל לא על פי חופש הברירה, אלא מונע על ידי כוחות חיצוניים ולא-מודעים. אין להבין את האדם כיצור היררכי בעל יכולות שבחלקן ההישגים האינטלקטואליים הנשגבים ביותר, אך שבתחתיתן נמצאים הדחפים (על פי תורתם של פייר ג'נה (Pierre Janet) או רולנד דלביאז (Roland Dalbiez)); פרויד הציע מבנה נפשי מעגלי בו נכון לתאר את מצב נפשו כתוצאת האיזון בין החלקים השונים שבה.

המחצית השנייה של הפרק השני, בוחנת את הדיאלוג שנוצר בין הזרמים הפילוסופים השונים שניסו לאמץ חלקים של התורה הפרוידיאנית את הפילוסופים האחדים שהציעו קריאה פילוסופית של כתביו של פרויד (ז'אק דרידה (Jacques Derrida) ופול ריקר (Paul Ricoeur)) על מנת להראות שהאינטגרציה של הפסיכואנליזה בפילוסופיה כשלה. אוצר המילים של הפסיכואנליזה יצר אשליה של קרקע מושגית משותפת לשתי התורות. ברם, השפה והתיאוריה של פרויד קשורות לדרך המחשבה שלו שסותרת את דרכי הפילוסופיה. שפת הפסיכואנליזה זרה לשפת הפילוסופיה – גם אם לעתים נראה שהן חופפות. המפגש בין שתי הדיסציפלינות שטחי בלבד ולכן הכשלון העמוק שבהתקרבות ביניהן.

החלק השלישי מוקדש לניתוח הפסיכואנליזה כחלק מהמחשבה החברתית-תרבותית התוססת בתקופה האמורה. פרנסואה רוסטנג (François Roustang) כתב שהפסיכואנליזה מפרקת את מנגנוני האידיאליזציה (כפי שהבין אותה לואי אלטוסר (Louis Althusser)) ובכך תומכת במחשבה מטריאליסטית ודמוקרטית. הדבר חושף את הקשר ההדוק בין הפסיכואנליזה לתיאוריה החברתית.

בשנות ה-60 של המאה הקודמת, ובמיוחד במאי 1968, הפסיכואנליזה נחשבה לכוח משחרר, הדוחה את הערכים הבורגניים והקונסרבטיביים במיוחד ביחס למיניות, שרווחו בתקופה הזאת. תורתו של פרויד אתגרה את ערכי החברה בכך שהפכה את משמעות הדחפים אצל האדם. אם הם נחשבו לשליליים בהשקפה

המסורתית על האדם באופן היררכי, הפסיכואנליזה הפכה את הסדר כשתפסה את הדחפים לכוח המוביל את נפש האדם. הם הוו קשר בין הגוף לנפש. כתורה מטריאליסטית – היא קיבלה מעמד מיוחד לצד המרקסיזם. ההיבטים החברתיים והפוליטיים איתגרו את המוסכמות התרבותיות. זו הייתה תקופה בה נבחנו מחדש מושגים של נורמלי לעומת פתולוגי. הביקורת ההיסטורית אותה גילם פוקו, חשפה את הקשר הקרוב בין תפיסת המחלה הנפשית לבין התפתחות הדמוקרטיה. מקורם של המנגנונים החברתיים אינו באדם הרציונלי והקרטיזיאני. לכן הפסיכואנליזה נראתה כמוצא הנכון לביקורת על הסדר החברתי.

רק פילוסופים נענו לאתגר. ספרם של ז'יל דלז (Gilles Deleuze) ופליקס גואטרי (Félix Guattari) "האנטי-אדיפוס" היה לרב-מכר למרות שאינו קל לקריאה. קהלו היה רחב מעבר למעגלים האינטלקטואליים הפריזאים. דלז וגואטרי ביססו את מחשבתם על ניתוח השלבים הפרה-אדיפלים והפרה-וורבאליים כפי שמתגלים בסכיזופרניה וראו בתסביך אדיפוס השותף לכפייה הבורגנית והחברתית. המבנה החברתי השתמש במבנה המשפחתי על מנת לחנוק כל שאיפה לצאת מהמנגנונים הקיימים. ז'אן-פרנסואה ליוטאר (Jean-François Lyotard) אף הוא הציע ביקורת על החברה תוך ניתוח מהות השלבים הפרה-וורבאליים אצל בני האדם.

פילוסופים אלה רואים אף הם בפרויד בעל חזון שלא תפס את עומק שמהפכה שיצר. למרות קריאתם השונה מאד בהיקף ובתכלית מזו של הפסיכואנליטיקאים, הם קיבלו על עצמם את הבנתם של הפסיכואנליטיקאים ביחס למשמעות התגליות של פרויד מחד גיסא ועל אופן העבודה עם המושגים שיצר, מאידך גיסא. פרויד שימש כנגד תורתו שלו עצמו. אך בדבר אחד נבדלו הפילוסופים מהפסיכואנליטיקאים: הם לא פסחו על ההיבט האפיסטמולוגי בכתביו של פרויד. כמעט כל אחד מהם מתחיל בדיון על אודות עניין זה. יתכן שהדרישה לברור אפיסטמולוגי איפשרה להם להכניס את גילוייו של פרויד לעולם רחב יותר של משמעויות מאשר בפסיכואנליזה עצמה. התייחסות דומה קיימת באנתרופולוגיה ופמיניזם. הפילוסופים קיבלו על עצמם את החוקים ואת הסמכות של הפסיכואנליטיקאים במהלך קריאתם את פרויד. הדבר מראה על כוחה של הפסיכואנליזה ועל קבלת סמכותה ביחס לפרויד ולתורתו וזאת חרף הקבעון הברור בשיח הפסיכואנליטי דאז. הסמכות המקצועית, המבוססת על הפרקטיקה של הפסיכואנליזה, התקבלה כאות הסמכות של האסכולה הפסיכואנליטית על תורתו של פרויד. לכן היא עיצבה את קווי השיח גם אצל הפילוסופים שכשלו ביצירת יחס יחודי לפרויד.

אחדות זו בקווים המנחים בקריאת פרויד מעידה על האחדות הגדולה שהתקיימה לא רק בתוך השיח הפנימי של הפסיכואנליזה אלא גם בשיח שלה עם הפילוסופיה. קבלת הסמכות של הפסיכואנליטיקאים ביחס לפרויד ע"י הפילוסופים יכולה להאיר באור חדש את הכפילות הקיימת בשיח הפסיכואנליזה בין שיח פנימי (אודות הקליניקה) לבין השיח המופנה כלפי חוץ. דואליות זו, ש לא מעט ראו בה מעין התייחסות כיתתית, יכולה גם להסביר את תחושת הקבעון והיעדר החדשנות שמתבטאת לעתים בספרות.

בסיכום, ניתן להבין את מיקומה של הפסיכואנליזה ביחס לספרות או להיגדים שונים בתרבות הצרפתית. בהמשך, נבחנת השאלה עד כמה מיקום זה משקף את מנגנון הפעולה של השיח הצרפתי בכלל ומאפשר לאפיין, אף במקצת, את ההיבטים התרבותיים היחודיים לצרפת.